

ЗБОРНИК У ЧАСТ

Гордани Вуковић

**ЛЕКСИКОЛОГИЈА
ОНОМАСТИКА
СИНТАКСА**

Уредници

Владислава Ружић
Слободан Павловић

Нови Сад, 2011

ИЗ КУЛИНАРСКЕ ЛЕКСИКЕ САНАДА И МОКРИНА¹

У раду се на корпусу кулинарске лексике (систематизоване по тематским целинама) двају пунктова кикиндске зоне банатских говора (Санада и Мокрина) анализирају поједина семантичка поља, при чему се указује на њихове ареалне сличности и разлике и дају релације (у мери у којој то грађа дозвољава) према појединим пунктовима у румунском Банату.

Кључне речи: кулинарска лексика, лексичко-семантичка анализа, Банат, банатски говори, кикиндска зона.

1. Увод. У српској литератури која се може сматрати етнолингвистичком објављено је неколико важних прилога у вези са кулинарством. Најпре је у *Српском етнографском зборнику* крајем деветнаестог века објављен рад Симе Тројановића о старинским српским јелима и пићима (1896), а у првој половини двадесетог века у истом часопису и збирке српских народних јела из Левча и Темнића (Милатовић 1908: 1–69), из Босне и Херцеговине (Грбић Бјелокосић 1908: 73–118) и из среза бољевачког (Грбић 1925).

Значајан допринос кулинарству у другој половини двадесетог века дали су својим прилозима В. Михајловић (1980: 7–24) и проф. Гордана Вуковић (1995: 39–43; 1995а: 259–266).

Од недавно објављених радова треба поменути збирку назива јела и пића из Мачве Анђелке Лазић (2000), скромну збирку Р. Мирилов из кулинарске лексике Бачког Градишта (2010) и напомене из кулинарства у оквиру општијих наговештаја лексичке диференцијације у румунском Банату (Радовановић 2007: 282–294). Списак се може проширити сумирањем кулинарског фонда забележеног у првом издању Вуковог речника (Kruszec 2004: 229–296).

Кулинарство спада у области традиционалне културе најподложније променама и утицајима других култура. То се, наравно, показује и у језику, будући да са усвајањем, по правилу, аутохтоних начина припремања хране усвајамо и њихове називе. Зато нас не изненађује чињеница што је проф. др Гордана Вуковић, један од зачетника ове врсте истраживања у нас (заједно

¹ Рад је настао у оквиру пројеката *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020) и *Култура исхране у Војводини* (Матица српска), које финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

са проф. др Велимиром Михајловићем) урадила Упитник за прикупљање кулинарске лексике. Упитник се ипак мора сматрати *нацртном*, односно радном верзијом за теренску и интерну употребу (тако га треба третирати и приликом његовог планираног штампања у склопу збирке сличних терми-нолошких упитника, намењених теренским истраживањима).² Упитник би био потпунији, а тематизација у понеком детаљу свакако друкчија. Не би, иначе, у сегменту *масноћа* изостале (*свињска*) *масћ* и *лој* (*овчји*, *козји* и *зовеђи*) предвиђени за систематизацију у тематској целини *Месне прерађевине*, а питање којим се тражи реалија (семема) *зачинићи* не би се нашла у одељку *Општије намирнице*; исто се тако у одељку *Хлеб, ђецива и јела од брашна* највероватније не би нашла питања којима се траже реалије *кокаћи*, *кокица*, *кукуруз шећерац*, *јурењак* и сл. Извесно, водила је проф. Вуковић рачуна пре свега о томе у којем ситуационом контексту се може најлакше доћи до жељеног податка; дефинитивна тематизација би уследила приликом анализе теренских записа. У прилог овоме треба узети у обзир и констатацију М. Пижурице да је лексички фонд једног језика отворен систем који се „отима” покушајима „тематизовања”, а уочавање подсистема никада не достиже „оптимални циљ” (Пижурица 1994: 349).

Материјал који овде доносим прикупљен је на основу поменутог упитника у севернобанатским пунктовима Санаду и Мокрину,³ који према дијалектолошким записима припадају кикиндској говорној зони (Ивић и др. 1994). Грађа је сабирана и обрађена у традиционалном духу најпре формирањем аудио-записа на терену и сачињавањем транскрипта. Информатори су ми били староседеоци, старије особе (чешће жене) рођене у селу у чијим се кућама разговор и обављао.⁴ Упитник је попуњен у целости, али ће овом приликом у анализу бити укључена само нека од тематских поља⁵ њиме предвиђена и то она која највише карактеришу поменутог пунктове (*Намирнице*, *Зимница*, *Млеко и млечни производи*, *Сује и чорбе*, *Јела од шестиа*). У анализу ће бити укључена и расположива кулинарска лексика забележена у румунском Банату,⁶ која ће послужити за утврђивање могућих ареалних релација.

² У оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* у припреми је штампање збирке тематских упитника.

³ Део материјала прикупила сам као студент за израду семинарског рада под руководством проф. Г. Вуковић, а овом приликом исти проверила поново на терену и допунила материјалом из Мокрина, будући да сам још тада међу овим пунктовима запазила извесне сличности и разлике.

⁴ *Санад*: Ђуричин Јованка (1923), Косић Мирјана (1940), Милетић Косана (1921), Недељков Обренка (1922), Павлов Милан (1936), Содић Веселка (1916), Уторник Даринка (1935), Надрљански Олга (1939); *Мокрин*: Блажић Лепосава (1932), Милетић Олга (1919), Пејаков Милица (1935), Симић Верица (1943), Стојанов Катица (1932).

⁵ Због обима рада из анализе су искључене једнако интересантне тематске целине.

⁶ Истраживањима у румунском Банату (у тиму са колегом Веселином Петровићем и проф. Жарком Бошњаковићем) обухваћено је десетак села Ш-В дијалекта (*кикиндска зона*: Наћфала, Варјаш, Мали Бечкерек; *шамичка зона*: Дињаш, Ђир, Толвадија, Манастир, Сенђурац, Сока, Дента, Дежан).

2. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Намирнице⁷

1. брашно

- 1.1. *ишенично*: бело брашно (*меко*) Сн Мо, дштро брашно (*ошйро*) Сн Мо, лѣбно брашно, лѣбње брашно (*за хлеб*) Сн Мо, мѣкиње (*за црни хлеб*) Сн Мо;
 1.2. *брашно од кукуруза*: кукурузно брашно Сн Мо;
 1.3. *круица*: грѣз Сн Мо;

2. масноће

- 2.1. *масйи живоийињскоѡ йорекла*: свињска маѣт, кокѡшија маѣт, гѣшчија маѣт Сн Мо; 2.1.1. *масноћа код оваца*: лѡј ѡвчији Сн Мо; 2.1.2. *масноћа код свиња од које се йраве колачи*: сѡло Сн Мо;
 2.2. *масйи биљноѡ йорекла (од сунѡкрейша, бундеве и сл.)*: зѣјтин, ѡлај, ѡље (ређе) Сн/зѣјтин, ѡлај Мо;
 2.3. *масноћа од млека*: 2.3.1. *масноћа са куваноѡ млека*: скѡруп Сн Мо; 2.3.2. *масноћа са некуваноѡ млека*: мйлерам Сн Мо; 2.3.3. *масноћа са некуваноѡ млека добијена мућењем*: пѣтер Сн Мо;

3. шећер

- 3.1. *фабрички йрерађен*: крйстал шећер Сн Мо;
 3.2. *нейрерађен*: жѣти шећер Сн Мо;
 3.3. *шећер у йраху*: прѡх шећер Сн/ситни шећер Мо;
 3.4. *са ванилом*: вѡнил шећер Сн Мо;

4. ойшйе име за разне вршйе зачина: зѡчин Сн Мо;

- 4.1. *зачин сланоѡ укуса који је обавезан у свим сланим јелима*: сѡ Сн Мо;
 4.2. *млевена црвена йайрика*: ситна паприка Сн/ситна паприка, тѣцана паприка Мо;
 4.3. *зачин у облику црних куѡлица и млевен*: бйбер Сн Мо;
 4.4. *лисй аромайичноѡ мириса који се сйавља у нека јела*: лѡрбер Сн/ѡлбер, лѡрбер Мо;
 4.5. *биљка јакоѡ мириса од које се најчешће йрави сос*: мирѡђија Сн Мо;
 4.6. *йоврће које се сйавља у суйу*: зѣлен Сн Мо;
 4.7. *мушкайни орашчић*: мѣшкай Сн/ѡ Мо;
 4.8. *биљка од које суйа добија жуйу боју*: шафран Сн Мо;
 4.9. *суво ѡрожђе*: суво грѡжђе Сн Мо;
 4.10. *мирицљави йрах који се сйавља у колаче*: цймет Сн Мо.

Грађа показује да су називи основних намирница у испитиваним пунктoвима (осим домаћих лексема *брашно*, *мекиње*, *масй/масноћа* и *со*) углавном одавно усвојене позајмљенице.

Лексичка реалија којом је именован *йрах добивен млевењем жишйарица* (в. РСАНУ) означена је простом лексемом, општим називом *брашно*, а сложеним лексемама именоване су и прецизно означене поједине врсте брашна. Према врсти житарице *ишенично брашно* (брашно добијено прерадом пше-

⁷ Приликом пописа реалија одсуство податка бележено је знаком ѡ.

нице) и *кукурузно брашно* (брашно добијено прерадом кукуруза), а према боји и другим својствима (нпр. према мери „финоће”, отклањању мекиња и нечистоће) и намени – *бело брашно*, *ошћиро брашно*, *лебно брашно*.

Проста лексема домаћег порекла *масѝ* је општи назив којим се именује *масна мајерија биљноѝ или живоишњскоѝ ѝорекла намењена исхрани*. За биљне масти у овим пунктовима најчешће се употребљавају давно одомаћене лексеме, као нпр. балкански турцизам арапског порекла *зејѝин* (ар. zâit > тур. zaıtin), *олај* (славизам *ољѝ* примљен румунским посредовањем) и ређе стара културна позајмљеница *уље* (Уп. СКОК 1974; ШКАЛЈЌ 1973). Према теренским записима из појединих села кикиндске (и тамишке) зоне у румунском Банату (Наћфале, Варјаша, Малог Бечкерека; и Дињаша) доследно је *олај*. Све поменуте лексеме потврђене су у анализираном корпусу страних речи у предвуковском периоду: *зејѝин* (1719), *олај* (1816), *уље* (1719) (МИХАЈЛОВИЋ 1972; 1974). За масти животињског порекла добијене су сложене лексеме *свињска масѝ*, *ѝуѝчија масѝ*, *ѝачија масѝ* (свакако мотивисане самим пореклом); и просте *лој* (масноћа код оваца) и *сало* (масноћа од које се праве колачи).

Балкански турцизам је општи назив *шећер* (şeker; уп. ШКАЛЈЌ 1973) потврђен и код Михајловића (1974), извор из 1713. године, а поједине врсте шећера именоване су сложеним лексемама различите мотивације, па су тако на основу изгледа, боје или састава добијени *крисѝал шећер*, *ѝрах шећер*, *сиѝни шећер*; *ѝуѝи шећер*; *ванил шећер*.

Поједине врсте зачина означене су углавном простим страним лексемама, као што су: турцизми *бибер* (балкански турцизам *biber* грчког порекла), *ѝафран* (тур. şafran); германизми *лорбер* (нем. Lorber) и *ѝиметѝ* (нем. Zimmet); романизам *мушќаѝ* (итал. moskato) вероватно преузет немачким посредовањем (нем. Muscat); балкански грцизам *мирођија* усвојен путем православне цркве (уп. РСАНУ; СКОК 1974; ШКАЛЈЌ 1973). Реалеме *бибер*, *лорбер/олбер*, *ѝиметѝ* и *мирођија* потврђене су и у румунском Банату. Све добијене лексичке реализације датирају из предвуковског периода: *бибер* (1726), *лорбер* (1791), *мушќаѝ* (1793 у значењу „вино”), *ѝиметѝ* (1750) (уп. МИХАЈЛОВИЋ 1972; 1974).

ОБРОЦИ

1. *ујуѝро*: фрѝштук Сн Мо/ дѝорчак Сн Мо (ређе);
2. *око ѝодне*: рѝчак Сн Мо;
3. *увече*: вѝчера Сн Мо;
4. *у неко друђо време*: ѝжина Сн Мо; *аѝлез*.

Називи оброка именовани су простим лексемама углавном домаћим, осим германизма *фруѝѝѝук* (нем. Frühstück) и *аѝлез* (нем. Ablösung „смена”). У Санаду је најпре *аѝлез* означавао *ѝаузу ѝриликом врѝидбе*, а затим је дошло до пресемантизације када је реч почела да означава и врсту оброка, ужину; лексеми не бележе прегледани речници (РСАНУ, РСГВ, RJAZU, SKOK). Исто је и на румунској страни.

Зимница

1. *заједнички назив за воће и њоврће које се осјавља за зиму*: зимница Сн Мо;
 - 1.1. *воће осјављено у сирују од шећера*: дунст, компот (ређе) Сн Мо; 1.1.1. *воће кувано и зашећерено у води*: комјоџ Сн Мо; 1.1.2. *зусто укувано воће*: пекмез Сн Мо; 1.1.3. *зусто укувана њосласица од дуња*: китникез Сн Мо; 1.1.4. *зусто укуван сок од дуња од којез се сивара њихијаста маса*: суљз Сн Мо; 1.1.5. *јако заслађено воће у зустиом сирују*: слатко Сн Мо; 1.1.6. *вадиџи кощицице из воћа*: цџпати (нпр. вишње, шљиве, кајсије и сл.) Сн Мо;
 - 1.2. *њоврће осјављено за зиму*: туршија Сн Мо; 1.2.1. *њечносџ у којој се кисели кујус*: расо Сн Мо; 1.2.2. *укиселена џлавица кујуса*: прџкола Сн Мо; 1.2.3. *рибани кисели кујус*: рибанац Сн Мо; 1.2.4. *кисела њечносџ за зимницу и салџе*: сџрће Сн Мо; 1.2.5. *јако, концентровано сирће*: есенција Сн Мо; 1.2.6. *сјављџи сирће*: кџселити Сн Мо; 1.2.7. *сок од куваноџ њарадајза*: кувџани пџрадајс, чџрба од пџрадајса Сн Мо; 1.2.8. *јело од млевеноџ њџлциана, њџрике и зачина*: џвар Сн Мо;
2. *сјављџи њеџле са зимницом у рерну или њокривџи да њреноће*: дунстати Сн Мо.

У тематској целини *Зимница* добијени су називи за поједине врсте зимнице, али и реалије које означавају одређене радње у вези са њеном припремом. Грађа показује да је и у овом семантичком пољу општи назив означен домаћом лексемом, а врсте зимнице и њени састојци (осим спорадичних сложених назива, као нпр. *кувани њарадајс*) углавном лексемама страног порекла и то германизмима и турцизмима: *дунсџ*, *дунсџџџи* (нем. Dunst), *киџникез* (нем. Quittenkäse), *комјоџ* (према лат. *compositus*, вероватно преузет посредовањем немачког нем. Kompott; уп. и фр. compote), *суљз* (нем. Sulze) и латинизам *есенција* (*essential*); затим балкански турцизми *џвар* (тур. havvar), *џекмез* (тур. pekmez), *сирће* (тур. sirke) и *џуршија* (тур. turşu) (Уп. РСАНУ, Скок 1974, Шкалџ 1973). У румунском Банату записане су у истом значењу лексеме *дунсџ*, *дунсџџџи*, *комјоџ*, *џекмез* и *џвар*. *Сирће* сам записала од информатора у Дињашу и Наћфали, а у Малом Бечкереку, Сенђурцу и Ђиру оцаџи.

Михајловић (1972; 1974) налази у анализираним изворима лексеме *есенција* (1808), *џвар* (1760), *сирће* (1709) и *џуршија* (1794). Потврде изостају углавном за германизме *дунсџ*, *киџникез*, *комјоџ*, *суљз*; није потврђен ни тур. *џекмез* о чијој хронологији В. Михајловић касније говори и налази да се ради о културној позајмљеници старијој од првих хронолошких записа из 1818. у Вуковом Рјечнику (код Вука у значењу „сируп од крушака”), а према изведеници *џекмезњаца* „пита од пекмеза”, глаголу *расџекмезџи* и пренесеном значењу *маза*. Том приликом констатује да технологија кувања воћа вероватно код нас није била позната до доласка Турака, а да је реч усвојена заједно са начином припремања. Он је, с друге стране, указао и на могућност да су Словени могли имати одговарајућу реч за овај производ судећи по „пољ. rawidta, чеш. ravidla, рус. повидло” и да су је током векова изгубили услед непознавања начина припремања јела (Михајловић 1980: 16–17).

Млеко, млечни производи и јела са млеком

1. *врсте млека према пореклу*: кравље млеко, овчије млеко, козије млеко Сн Мо;

2. *обрада млека*

2.1. *назив за свеже шек помужено млеко*: јомужно Сн Мо;

2.2. *куваћи млеко*: варити Сн Мо;

2.3. *свеже кувано млеко*: варено, млеко Сн Мо;

2.4. *млеко које је само прокисло*: прдсирено млеко Сн Мо;

2.5. *правити кисело млеко*: киселити Сн Мо; 2.5.1. *укисељено млеко*: кисело млеко Сн Мо; 2.5.2. *производ који уииче да се млеко укисели*: сйриште Сн Мо;

2.5.3. *сасиојак који йомаже да се млеко укисели*: ўкваса Сн Мо;

2.6. *млеко са којеј је скинућа масноћа*: обрано млеко Сн Мо;

3. *млечни производи*

3.1. *производ настјао сирењем млека*: сйр Сн Мо; 3.1.1. *правити сир*: сйрити Сн Мо; 3.1.2. *измрвљени сир*: швѧпски, квѧрени сйр Сн/швѧпски сйр Мо; 3.1.3.

расијезани сир: тѧгљен сйр Сн Мо; 3.1.4. *сир у комадима*: подливен, подливени сйр Сн Мо; 3.1.5. *правити ѿакав сир*: подлтити Сн Мо; 3.1.6. *сир од немасној млека*: о Сн/пдсни сйр Мо; 3.1.7. *сир од млека са масноћом*: пуномасни сйр Сн Мо; 3.1.8. *сир који је одсиојао*: зрѧли сйр Сн Мо; 3.1.9. *врста сира направљеној од йоновоној загревања сурућке*: о Сн/ ўрда Мо; 3.1.10. *шечносй која осјаје йосле ѧеђења сира*: сўрутка Сн Мо;

4. *сйварење чврстих жрудвица йриликом издвајања шечносйи из млека*: грўшање Сн Мо;

5. *осјала јела са млеком*

5.1. *млеко са йарчићима хлеба*: ўдробљено млеко Сн Мо; 5.1.1. *сйављати млеко у хлеб*: дрббити Сн Мо;

5.2. *јело од йиринча куваној у млеку*: сўтлијаш Сн Мо;

6. *најици од млека*

6.1. *наийѧк од млека и кафе*: бѧла кѧфа Сн Мо;

6.2. *наийѧк од млека и уйрженој шећера*: шѧрбет Сн Мо.

Општи назив је словенски *млеко*, а за именовање различитих врста млечних производа и уопште јела са млеком употребљавају се сложени називи различите мотивације (нпр. *сасѧв*: кравље, овчије или козије млеко, варено млеко, обрано млеко, посни сир, пуномасни сир; *начин* припремања: зрели сир, кварени сир, тегљен сир, подливен сир, ўдробљено млеко, кисело млеко; *боја*: бѧла кѧфа) или лексеме страног порекла (германизми *милерам* <нем. Milchrahm, *йушѧр* <нем. Butter; затим турцизми *суѧлијаш* <sütlü, *шѧрбѧй* <şerbet и балкански пастирски термин непознатог порекла *урда*; уп. Скок 1974, Шкалјић 1973).

Из овог тематског круга у Михајловићевој (1972; 1974) грађи нема потврда за *суѧлијаш* и *урду*, а потврђени су *шѧрбѧй* (1730), вероватно књишки употребљен *милхрам*, *милирам* (1730) и *йушѧр* (1720).

СУПЕ И ЧОРБЕ

1. *шечно јело од кувано̄ меса, зелени и разних зачина*: сѹпа Сн Мо;
 - 1.1. *сује од љеради*: кокoшија сѹпа, пачија сѹпа, гушчија сѹпа, мoрчија сѹпа, голубија сѹпа Сн Мо;
 - 1.2. *сује од других врста меса*: говеђа сѹпа, јунећа сѹпа Сн Мо;
2. *ошће име за зачињено шечно јело*: чoрба Сн Мо;
 - 2.1. *чорба од меса*: бела чорба, кисела чoрба Сн Мо;
 - 2.2. *чорба од рибе*: рибља чoрба Сн Мо;
 - 2.3. *чорба од зајржено̄ брашна*: анпрен чoрба, клин-чoрба Сн/клин-чoрба Мо;
 - 2.4. *чорба без зајрике*: пoсна чoрба Сн Мо;
 - 2.5. *чорба од кромпира*: кромпир чoрба Сн Мо;
 - 2.6. *чорба од парадајза*: парадајс чoрба Сн Мо;
 - 2.7. *чорба од карфиола*: карфјoл чoрба Сн Мо;
 - 2.8. *осиале чорбе*: грашак чoрба/чoрба од бураније Сн Мо.

За разлику од претходно анализираних тематских целина интересантно је да су у овој групи јела општи називи позајмљенице. *Суја* спада у ред балканских италијанизама (у Санаду и Мокрину вероватно преко немачког *suppa*), а *чорба* у низ усвојених балканских турцизама *çorba*; обе лексеме потврђене су у Михајловићевом корпусу (*суја* из 1754, а *чорба* из 1682). Сложеним лексемама означене су различите врсте, чија је мотивациона база најчешће сам *сасиав*: кокошија супа, пачија супа гушчија супа и сл., затим говеђа супа, јунећа супа, рибља чорба, кромпир чорба, карфиол чорба, парадајс чорба и сл. (за клин-чорбу уп. РСАНУ).

ЈЕЛА ОД ТЕСТА

1. *шесѿо*
 - 1.1. *шесѿо умешено са квасцем*: ѱкисело Сн Мо;
 - 1.2. *шесѿо умешено без квасца*: ѱслатко Сн Мо;
 - 1.3. *радње у вези с шесѿом*: 1.3.1. *радња којом се означава да је шесѿо осѿављено да нарасѿе, да се ѿодигне*: ѱскиснути Сн Мо; 1.3.2. *радња која означава да је шесѿо осѿављено да одсѿоји*: одмoрити се Сн Мо; 1.3.3. *радња која означава да је шесѿо осѿављено да се суши*: просушити Сн Мо; 1.3.4. *обликоваѿи шесѿо*: скружити Сн Мо;
 - 1.4. *лоѿија од шесѿа*: oбга Сн Мо;
 - 1.5. *лисѿ развучено̄ шесѿа*: лѿст Сн Мо;
 - 1.6. *ређе шесѿо*: жѿтко Сн Мо;
2. *шесѿо за сује и чорбе*
 - 2.1. *шанко разваљано шесѿо, сечено на шанке ѿруѿиће*: резанци, резанице Сн Мо;
 - 2.2. *шесѿо сечено на шанке квадраѿиће*: флѿкице Сн Мо;
 - 2.3. *шесѿо кидано ѿрсѿима*: ваљушци Сн Мо;
 - 2.4. *шесѿо обликовано у лоѿиѿце*: нoкле, нoклице Сн Мо;
 - 2.5. *шесѿо вађено кашиком*: 2.5.1. *од брашна, јаја и соли*: кнѿdle Сн Мо; 2.5.2. *од зрѿиза*: грѿз кнѿdle Сн Мо; 2.5.3. *умешено са ѿѿерицом*: кнѿdle од ѿѿерице Сн Мо;

- 2.6. ду̑ачко изваљано *шесѿо* које се закувава у чорби: *чи́кови* Сн Мо;
3. *кувана слана шесѿа*
- 3.1. *шесѿо*, обично сечено на *шроу̑лове* и *шомешано* с *кромшром* и луком: *насуво* с *кромширом* Сн Мо;
- 3.2. *шесѿо* исечено на *шање шрушће* и *шомешано* са *широм* или *јајима*: *насуво* са *широм* / *насуво* с *јајима* Сн Мо;
- 3.3. *шесѿо* измрвљено у *зрнаше мрвице*: *тарана* Сн Мо;
4. *кувана слайка шесѿа*
- 4.1. *шесѿо* у облику *ваљушчића* замешено са *кромширом*: *ваљушчићи*, *кнедле* Сн Мо;
- 4.2. *шесѿо* у облику *лошница шњено шливама*: *гомбоце* Сн Мо;
- 4.3. *шесѿо* сечено на *квадрашће* и *шњено шекмезом*: *ташци* Сн Мо;
- 4.4. *шесѿо* сечено на *шање шрушће* о *зачињено маком*, *орасима* или *шекмезом*: *насуво* с *маком*, *насуво* с *орасима*, *насуво* с *шекмезом* Сн Мо;
5. *шржена шесѿа*
- 5.1. *шесѿо* у облику *лошница шржено* на *масноћи* и обично *зачињено шекмезом* или *шећером*: *крѳне* Сн Мо;
- 5.2. *колач* који се *исшиска* кроз *шшриц* и *шржи*: *ѿ* Сн/шшриц *крѳне* Мо;
- 5.3. *колач* од *дизано̑ шесѿа* који се *вади кашиком* и *шржи*: *шштипак* Сн Мо;
- 5.4. *шанко шесѿо*, *насушо* у *шшањ* и *мржено* на *масноћи* с *обе шшране*: *палачинка*, *палачинке* Сн/сковѳрац, *сковѳрци*, *палачинке* (*новије*) Мо;
- 5.5. *шослашница* од *исшо̑ шесѿа* *коме су додаше насшружане јабуке*: *јабуке* у *шлафруку* Сн Мо.
6. *јела од шесѿа са надевима*
- 6.1. *смеса* којом се *надева шесѿо*: *фил*, *надев* Сн Мо; 6.1.1. *сшављаши фил* у *шесѿо*: *фйловати*, *надевати* Сн Мо;
- 6.2. *јело од расшезано̑ (шгељено̑) шесѿа* *надевено филем*: *гшбаница* Сн/пшта, *гшбаница* Мо;
- 6.3. *шесѿо* *надевено широм*: *гшбаница* са *широм* Сн/пшта са *широм*, *гшбаница* са *широм* Мо;
- 6.4. *шесѿо* *надевено кромширом*: *пшта* са *кромширом*, *кромшрача* Сн Мо;
7. *хлеб и јела од хлеба*
- 7.1. *шроизвод од брашна, воде, соли и квасца*: *лебац* Сн Мо; 7.1.1. *додашак* који *шмаже* да *хлеб нарашше*: *квасац*, *комлов* Сн Мо;
- 7.2. *врше хлеба* у *зависношћ* од *облика*: 7.2.1. *ошруао*: *шшповка* Сн/шшпов, *шшповка* Мо; 7.2.2. *душасш*: *вѳкна* Сн Мо; 7.2.3. *шроизвод од исшо̑ шесѿа* али *без квасца*: *пѳгача* Сн Мо; 7.2.4. *расшанњено шесѿо* *кшужно̑ облика* које се обично *шече шре хлеба*: *лепиња* Сн Мо;
- 7.3. *крај хлеба*: *ѿкрајак* Сн/ѿкрајак, од *ошрајка* Мо;
- 7.4. *шрба на хлебу*: *пшпушка* Сн Мо;
- 7.5. *шарче хлеба*: *парче* Сн Мо;
- 7.6. *сшари хлеб*: *стари лебац* (*стара леба*) Сн Мо; 7.6.1. *свеж хлеб*: *фшшшак/фшшшак лебац* Сн Мо; 7.6.2. *сшчен* и *млевен хлеб*: *прѳзле* Сн Мо; 7.6.3. *јело од сшаро̑ хлеба*, *шшарено̑ замашћеном сланом водом*: *пѳпара* Сн Мо; 7.6.4. *хлеб*

(обично *сїари*) *їечен у масїи или на їлоїни*: прженица Сн Мо; 7.6.5. *хлеб (обично сїари) најїоїљен у млеко и јаја и їржен у масноїи*: прженице Сн/квашенице Мо;

7.7. *обредни хлебови*: 7.7.1. *хлейчиї који се дели на комадиће и корисїи у цркви їриликом їричещїа*: паскўрица Сн Мо; 7.7.2. *делови їоої хлеба*: нїора Сн Мо; 7.7.3. *їогача која се носи новорођенчешїу*: повојница Сн Мо; 7.7.4. *колач који се їрави кад деїе їрохода*: постўпарница Сн Мо;

8. *їецива*

8.1. *їециво од финої їесїа у виду їолумесеца*: кїфла Сн Мо;

8.2. *їесїо вађено окруїлом модлом*: погачица Сн Мо;

8.3. *дизано їесїо, исечено у їравоуїаонике, засечено на средини и їржено на масноїи*: мекика Сн Мо;

8.4. *їециво савијено у круї и месїимично їремазано смесом брашна, соли и воде*: перєца Сн Мо;

8.5. *їециво од финої їесїа окруїлої облика*: земичка Сн Мо;

8.6. *окруїло їесїо са млеком їржено на масїи*: гибанчице Сн Мо;

9. *осїала јела од брашна*

9.1. *име јелу од кукурузної брашна закуваної у води*: кўља, мамалуга Сн Мо;

9.2. *јело од кукурузної брашна, јаја, млека, масноїе и сира їечено у їеїсији*: прїја Сн Мо;

9.3. *каша од їшеничної брашна, воде и соли*: мандара Сн Мо („а гїзде су стављале и кїје јаје” Мо).

У тематском пољу *Јела од їесїа* добијене су релаеме којима се именују различите врсте теста, као и радње у вези с његовом припремом садржане у неколико појединачних целина.

Грађа је показала да су називи за врсте теста која се додају течним јелима углавном просте лексеме, најчешће германизми: *кнедле* (нем. Knödel), *нокле* (нем. Nockerl), *флекице* (нем. Fleckchen), *їащици* (нем. Tasche) и вероватно мађаризам *чикови*. Од домаћих су у употреби *разанци/резанице* и *валушци*, чија је мотивациона база *начин* припремања. Све ове лексеме (осим *чикови*) добијене су и на румунској страни.

У грађи за речник страних речи предвуковског периода нема потврда за *нокле* и *їашке* (према RЈAZU најстарија потврда у првом издању Вуковог Рјечника), а потврђен је вероватно књишки облик *флекла* (у испитиваним пункттовима об. у мн. *флекице*) и *кнедла* (извор из 1805; Михаиловић 1972; 1974).

У тематским микропољима која се односе на хлеб, пецива и јела од брашна, кувана слана, слатка и пржена теста већи је удео домаће лексике: лебац (општи назив), квасац (основни састојак), обга, јуфка, уштипци, попара, проја, прженица, квашеница, моча, насуво, гибаница, повојница, поступарница; позајмљенице су: циповка (мађ. cipó), лепиња (мађ. lepény), перєца (мађ. peres), палачинка (вероватно преко мађ. palacsinta), гомбоце (мађ. gombósy); векна (нем. Wecke), земичка (нем. Semmel), крофна (нем. Krapfen), погача (балканизам; рум. bogaciú = rogaciú = rohasiú; арб. rogačë; нгрч. погача; не-

познато да ли је преко мађ. *rogacsa* или нем. *Pogatscherl*; в. Скок 1974); куља (рум. *coleașă*), мамаљуга (рум. *mamaliga*), сковераци (рум. бан. дијал.); мандара (према Скоку врста пастирског јела, грцизам); пита (од грч. *pitta* вероватно посредством тур. *pite*); затим и фил (нем. *Fülle*); и паскурица, наора (балканска реч грч. порекла *ἀναφορά*; в. Скок 1974). У Михајловићевом (1972; 1974) корпусу није потврђена лепиња, палачинка, векна, крофна, фил, сковерци, куља и наора, а потврђена је ципов/циповка (1803), перец (1782), гомбоца (1805), земичка (1758), погача (1788), поскурица (1802), мандара (1802), пита (1766), поскурица (1802) и књишки облик мамалига.

Из овог круга запажене су две лексеме које диференцирају испитиване пунктове. То су *йалачинке* (Сн) : *сковерци* (Мо) и *йрженице* (Сн) : *квашенице* (Мо); овоме треба додати и податак да су информатори свесни разлике. Једном сам у Санаду записала лексему *моче* од информаторке родом из Новог Милошева, што се уклапа у материјал записан у *Речнику српских љовора Војводине*, а који за ову реалију има највише потврда из Бачке, спорадично из Срема, а од банатских пунктова управо из Новог Милошева и из Иванде (Румунија).

Уместо *квасац* у кикиндској зони и неким тамишким селима у румунском Банату (Нађфала, Мали Бечкерек / Сока, Сенђурац) обичније је *маја* (тур. *maşa*), а у Дињашу (тамишка зона) забележен је само *квасац*. *Куља* је као чешћа реалија потврђена у свим испитиваним румунским селима, а *мамаљуга* као синоним у Малом Бечкереку (кикиндска зона) и Ђиру (тамишка зона). Анализом су уочене три лексеме које диференцирају северни и средњи румунски Банат. То су *леиња* (северни Банат) и *шењеница* (средњи Банат); затим лексичка реалија којом се именује *јело од хлеба у умаку од јаја* (северни Банат *квашенице* што ареално одговара нашем Мокрину и средњи Банат *йрженице*); лексема којом се именује *јело од хлеба (обично йврдоџ) замаићеноџ у води* (кикиндска зона – *йойара*; тамишка зона – *моча*) (РАДОВАНОВИЋ 2007: 287–289). У мојој теренској бележници код Срба у Румунији потврђене су и реализације *йовојница*, *йосйујарница*, *наора/навора*.

3. **ЗАКЉУЧАК.** Систематизована грађа показала је да су у испитиваним пунктовима општи називи који се употребљавају у кулинарству готово увек домаће словенске речи (осим *Сује* и *Чорбе*), а да су називи којима се именују поједине врсте јела углавном речи страног порекла. Међу њима најбројнији су германизми и турцизми (*лорбер*, *дунси*, *йушер*, *сује*, *нокле*; *бибер*, *ајвар*, *шербеи*, *чорбе*, *йиша*), који од пет анализираних тематских поља заузимају три (*Зимница*, *Млеко и млечни йроизводи*, *Сује и чорбе*) без учешћа било које друге позајмљенице. Германизама има сразмерно највише у семантичком пољу *Јела од йесја* (*флеклице*, *кнеделе*, *векна*, *крофна* и др.), а турцизми су заступљени једнако у свим целинама, осим у оној која се односи на теста. Мађаризми су нашли своје место углавном у врстама хлеба и куваним или прженим тестима (*цийовка*, *йереца*, *џомбоце*, *йалачинке*); удео романизама је мањи (*мушкай*, *куља*, *мамаљуга*), а грцизми су углавном општи

балканизми (*мандара, њоџача* и др.) или преузети посредством црквеног језика (*наора, њаскурица*).

Анализа је показала и различиту семантичку мотивисаност лексема на основу које су се формирали сложени називи (уп. нпр. *ванил шећер, кравље млеко, њарадајс чорба; ситњини сир; жуџини шећер, бела кафа; њуџана њајрика, њодливен сир* и сл.), као и то да је у укупном инвентару анализираних лексема више простих него сложених назива. Грађа не доноси ни много синонима: *њиња/џибаница, њалачинке/сковерџи, њрџениџе/квашениџе, куља/мамаљуџа*.

С обзиром на релативну близину пунктова, исту структуру становништва и дијалекатску припадност не изненађује висок степен сличности и минималне разлике међу испитиваним пунктовима (уп. нпр. *њрах шећер* Сн : *ситњини шећер* Мо, *ситњина њајрика* Сн : *ситњина њајрика, њуџана њајрика* Мо, *њалачинке* Сн : *сковерџи* Мо, *њрџениџе* : *квашениџе* Мо; па и онда када у једном од пунктова изостаје податак *муџкањи* Сн : ø Мо).

Прелиминарна истраживања српских говора у румунском Банату у лексичком погледу настављају банатски ареал (са мање или више сличности и разлика међу кикиндском и тамешком зоном), али с тенденцијом све радикалнијег потискивања „српске лексике” у тим говорима.

Иако стручњацима на увид стављен само део кулинарског лексичког фонда Санада и Мокрина, свакако да и он може послужити за ареално ширу систематизацију лингвогеографским методом у будућим истраживањима српске кулинарске лексике.

ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић, Гордана. Кулинарска лексика у фразеологији. *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду* 23 (1995): 39–43.
- Грбић, Саватије. Српска јела и пића из Среза бољевачког. *Српски етнографски зборник XXXII [Живот и обичаји народни св. 14]* (1925): 1–439.
- Грбић Бјелокосић, Лука. Српска народна јела у Босни и у Херцеговини. *Српски етнографски зборник X* (1908): 73–118.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњакковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник XL* (1994): 1–419.
- Караџић, Вук Стефановић. *Српски рјечник (1852)*. Сабрана дела Вука Караџића, Београд: Прo-света, 1987.
- Лазић, Анђелка. *Јела и њића у Мачви*. Шабац: Културни центар, 2000.
- Мијатовић, Станоје М. Српска народна јела у Левчу и Темнићу. *Српски етнографски зборник X* (1908): 1–69.
- Михалловић, Велимир. *Грађа за речник сѝраних речи у њредвуковском њериоду (Од времена њре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1881. џодине). I њом (А–Љ)*. Нови Сад: Институт за лингвистику, 1972.
- Михалловић, Велимир. *Грађа за речник сѝраних речи у њредвуковском њериоду (Од времена њре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1881. џодине). II њом (М–Ш)*. Нови Сад: Институт за лингвистику, 1974.
- Михалловић, Велимир. Из наше кулинарије. *Књижевни језик IX/4* (1980): 7–24.

- Мирилов, Ружица. Терминологија кулинарства у Бачком Градишту. *Зборник радова Филозофског факултета* [Посебно издање посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу]. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини – Филозофски факултет, 2010: 313–340.
- Пижурница, Маго. Значај идентификације тематских области у припремама за прикупљање дијалекатске лексике. Павле Ивић (ред.). *Говори њирзенско-џимочке области и суседних дијалеката*. *Зборник радова са научног скупа одржаног у Нишкој Бањи 18–20. јуна 1992*. Ниш – Београд: Филозофски факултет – Институт за српски језик САНУ, 1994: 345–350.
- Радовановић, Драгана. Наговештаји лексичке диференцијације српских говора у румунском Банату (на сегменту лингвистичких карата). *Probleme de filologie slavă XV* (2007): 282–294.
- РМС: Николић, Мирослав (ур.). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–2011.
- РСГВ: Петровић, Драгољуб (ур.). *Речник српских говора Војводине*. I–10. Нови Сад: Матица српска, 2000–2010.
- Тројановић, Сима. Старинска српска јела и пића. *Српски етнографски зборник II* (1896): 1–22.

*

- VUKOVIĆ, Gordana. Iz leksikološke problematike Vojvodine. *Folklor u Vojvodini* 3 (1989): 63–67.
- VUKOVIĆ, Gordana. Praznici i obredna jela. *Folklor u Vojvodini* 9 (1995a): 259–266.
- KRUSZEC, Agata. Vukova trpeza – Kulinarska terminologija u prvom izdanju „Srpskog Rječnika” Vuka Stefanovića Karadžića (1818). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–2* (2004): 229–296.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- ŠKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- ŠKALJIC, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1973.

Dragana Radovanović

FROM THE CULINARY LEXIS OF SANAD AND MOKRIN

S u m m a r y

The author investigates culinary lexis used in the north Banat villages Sanad and Mokrin. The corpus shows that the general terms are regularly words of Slavic origin (with the exception of *supa/čorba*), while the words used for naming specific dishes are in most cases of foreign origin, usually from German or Turkish. The portion of other loanwords (from Hungarian, Romanian or Greek) is smaller. The research points to an exceptionally high level of similarity and a minimal number of differences between the villages under scrutiny, as well as areal similarity with the villages in Romanian Banat.

Key words: culinary lexis, lexical semantic analysis, Banat, Banat vernaculars, Kikinda area.

Институт за српски језик САНУ
saratuka@eunet.rs